

УДК 81'.1+82-92

ВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ Й НЕТОЛЕРАНТНОСТІ У СУЧАСНИХ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ

Давиденко В.І.

Проблема формування в суспільстві толерантної свідомості, толерантного ставлення, толерантної поведінки є не тільки *актуальною*, але й дуже важливою з прагматичних міркувань.

Вступ до проблеми. Як зазначають філософи, толерантність являє собою доволі складне поняття. Практично всі сучасні дослідники говорять про її фундаментальне протиріччя. Іноді толерантність оголошують неможливим явищем (хоча, разом з тим, і необхідним). Так, згідно з твердженням одного з провідних британських філософів моралі Бернарда Уільямса, толерантність саме неможлива – до того ж ані як добродесність, ані як цінність. Уся справа в тому, що під толерантністю завжди мається на увазі щось більше, ніж просто відмова від насильства. – як у випадках чистого расизма чи кровної помсти, коли від людей вимагається просто втратити їхню ненависть, їхні забобони... Коли ми просимо людей бути толерантними, то ми просимо про щось набагато складніше. Їм дійсно буде потрібно втратити щось – їхнє бажання подавити або знищити інше вірування; але вони також щось і збережуть, а саме – прихильність тим своїм уявленням, що й викликали це бажання [4, с.11].

Основним є, на наш погляд, те, що у випадку толерантного ставлення людина обов'язково має щось утратити, але це дозволить їй після всього зберегти й отримати набагато більше (мир, спокій, урегулювання конфліктної ситуації, економічну, політичну, соціальну, моральну перевагу тощо). Інакше кажучи, толерантність, у власному розумінні, вимагається стосовно того, до чого взагалі не можна ставитися терпимо.

Як виражає це сам Уільямс, толерантність "...здається неможливою, тому що вона вимагає думати, що деякі уявлення чи практика є абсолютно невірними... і в той самий час вважати, що є якимсь внутрішнім благом в тому, щоб дозволити їм процвітати [4, с.11]. Складність, зазначена Уільямсом, дійсно виступає чимось подібним до внутрішнього парадоксу толерантності. Саме ця фундаментальна складність у визначенні толерантності обумовлює широку різноманітність підходів, існуючих у сучасній політичній теорії. Проте всі вони разом з виправданням толерантності припускають існування того, що не може бути терпимим, – і не тільки як щось, що визначає толерантність негативно, але й парадоксально – як власний об'єкт толерантності. Іншими словами, всі ці концепції розрізняють два види нетерпимого: те, до чого все ж таки можна (й необхідно) ставитися толерантно, й те, яке ні за яких умов терпимим бути не може.

Таких типів можна виділити декілька. Згідно з твердженням Пітера Ніколсона, толерантність може бути обґрунтованою або негативно (неможливість, чи, найчастіше, нерациональність інтолерантності), або позитивно (як деяке благо, цінність і добродесність). Позитивні обґрунтування, в свою чергу, розпадаються на ті, що пояснюють толерантність через якимсь інше благо (прогрес, свободу, справедливість), і ті, які вважають толерантність деяким благом-у-собі [4, с.13].

Як підкреслює російський філософ А.В. Перцев, толерантність – це перехідний стан від конфлікту, що може вилитись у насильство, до взаєморозуміння й співпраці.

Довго залишатися у такому проміжному стані неможливо: якщо немає руху вперед, до порозуміння й співробітництва, неминучим є рух назад, до відкритого конфлікту, який може розпалитися ще з більшою жорстокістю.

Толерантність політична й моральна – це позиція нестійкої рівноваги. Хоча б тому, що стійкість у стосунках між людьми не може ґрунтуватися тільки на одній добрій волі й

раціональних етичних міркуваннях. Розум – річ гнучка й мінлива. Кожної наступної секунди він уже не тотожний собі попередньому. Будувати на ньому означає будувати на піску. Стійкість може забезпечуватися тільки рутинними, звичними, тобто вже такими діями, що не вимагають осмислення й постійного морального вибору. Говорячи іншими словами, стійка толерантність має ґрунтуватися не тільки на рішенні розуму, яке може змінитися, але й на звичці, що діє квазіавтоматично, тому що вона стала органічною складовою менталітету [2, с. 29-30].

Особливість, за нашим глибоким переконанням, полягає ще й у тому, що толерантність виникає і стає необхідною у конфліктній, більш чи менш гострій, жорсткій, неконструктивній, навіть, як здається, безвихідній у політичному або моральному плані, ситуації.

Як підкреслюють філософи, толерантність сама по собі не розв'язує цього конфлікту, не ліквідує його причини, не знімає протиріччя між конфліктуючими сторонами. Вона лише переводить розвиток конфлікту до відносно мирного, ненасильницького напрямку. Відсутність війни ще не означає мир. Сторони конфлікту залишаються на своїх вихідних позиціях. Вони лише відмовляються від збройної боротьби. Конфлікт продовжується за столом переговорів. "Гаряча" війна переходить у холодну й ведеться допоки існує образ ворога.

Але зруйнувати образ ворога неможливо без заміни його іншим образом, до того ж образом звичним, добре знайомим, само собою зрозумілим. Що можливо тільки при переході до стійкого співробітництва [2, с. 30-31].

Останнім часом проблема толерантності стала об'єктом вивчення різними науками.

У філософії толерантність – це категорія світогляду, яка відображає універсальне правило активного ставлення до іншого. У політиці толерантність являє собою готовність влади допускати вільні думки у суспільстві. В етиці толерантність визначається як норма цивілізованого компромісу між конкуруючими культурами й готовність до прийняття інших поглядів.

У лінгвістиці толерантність постає як багатоаспектне й недостатньо чітко окреслене у сучасній науці поняття, змістовна складність знаходить відображення у мові, що проявляється, з одного боку, у різноманітних парадигматичних зв'язках даної лексичної одиниці, а з іншого боку, у семантичній розмитості лексичного значення [1, с.100].

Лексема толерантність представлена в "Словнику української мови" з позначкою "книжне" й пояснюється через слово толерантний, тобто толерантність – це "властивість бути поблажливим, терпимим до чийось думок, поглядів, вірувань тощо".

Треба відзначити, що в українській мові, крім слів толерантність, толерантно, є ще й дієслово толерувати – "виявляти толерантність до кого-, чого-небудь, терпіти".

Можна стверджувати, що в українській мові ці одиниці не належали до активного шару лексики, але використовувалися доволі часто і в ХІХ, і в ХХ століттях, що пояснюється скоріше за все наявністю важливих складових концепта толерантність.

І особливо часто можна почути дане слово у наш час внаслідок екстралінгвістичних чинників.

Відомий російський учений І.А.Стернін пропонує таке тлумачення толерантності: це позитивна моральна якість людини, що полягає в ціннісній ментальній настанові на терпимість до думок, переконань і форм поведінки іншої людини [3, с. 331].

Останнім часом у лінгвістиці розглядалося вираження толерантності засобами російської мови. О.А. Михайлова окреслила поле зазначеного концепта, А.Д. Шмельов виявив специфіку представлення толерантності в російській мовній картині світу, О.П.Єрмакова виділила ментальні відтінки даного поняття тощо.

Толерантність була об'єктом дослідження з погляду функціонально-стилістичного (О.А.Крилова, А.М.Майданова, Н.А.Купіна, Н.В.Муратова), позицій комунікативності (І.А.Стернін, Н.І.Формановська).

Роль толерантності у стосунках і різноманітних зв'язках між мовою і культурою розглядалася В.Г.Костомаровим і Л.П.Крисінім та ін.

Наше завдання полягає в тому, щоб виділити і представити вербальні засоби вираження толерантності й нетолерантності у сучасних газетних текстах.

Дотепер є дослідження на матеріалі публіцистичного стилю, в яких вивчалися модальність, культурні стереотипи, що перешкоджають взаєморозумінню.

ВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ Й НЕТОЛЕРАНТНОСТІ У СУЧАСНИХ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ

За нашим глибоким переконанням, толерантність тісно пов'язана з аксіологічними складовими. Спочатку людина оцінює з позиції добра, доцільності, важливості, перспективності, користі факти, події, ситуації, людей тощо, після цього можна вирішити, чи ставитися толерантно до того чи іншого явища, проблеми й под., чи ні.

Ми вважаємо, що на толерантність як моральну якість впливають глибинна система ціннісних уявлень людини (що складається з ідеалів, стереотипів, уподобань, понять про загальноприйняті норми, прихильності до політичних течій, вимоги до себе й оточуючих), емоційний стан, культура та ін.

Скоріше за все (але не завжди), чим багатша й розвиненіша особистість, тим вірогідніші її терпимі настанови стосовно когось або чогось.

Як відомо, публіцистичний стиль є одним із найпопулярніших серед усіх книжних стилів, перше, тому що він обслуговує сферу суспільних відносин (політичну, ідеологічну, економічну, соціальну, культурну та ін.), а по-друге, тому що його розповсюдженню сприяють засоби масової інформації – преса, радіо, телебачення. У зв'язку з екстралінгвістичними чинниками роль і значення цього стилю зростає.

Найважливішою особливістю толерантності є суб'єктивний характер у виборі об'єкту.

Вербальними засобами вияву терпимості чи нетерпимості виступають лексичні одиниці, стилістично забарвлена лексика, фразеологізми тощо.

Допомагають виразити толерантність у сучасних газетних текстах слова, що позначають те, до чого в принципі можна і необхідно ставитися терпимо, тобто у даному випадку вирішальним фактом у використанні того чи іншого слова виступає лексична семантика (*незалежність, патріотизм, суверенітет, кампраміс, демократія, співпраця, порозумітися* тощо), можуть бути представлені словосполучення (*національне піднесення, національний порятунок, мирне врегулювання, демократична структура* та ін.) Наприклад: *Притаманний же консерватизму націоналізм треба розуміти тільки в його позитивному сенсі, а саме: як патріотизм, який не має нічого спільного з нацизмом, шовінізмом, расизмом та іншими расово-етнічними збоченням* (Персонал Плюс, 13-19.12.04.); *Втекти – найлегше. І легше вдарити людину, ніж не вдарити, а краще знайти порозуміння, переконати* (Україна молода, 15.12.04.); *стосунки з Росією теж будуть демократичними, прагматичними, добросусідськими і рівноправними...* (Вечірній Київ, 11.12.04.). Втім треба підкреслити, що толерантність (у точному значенні) вимагає душевної сили, напруження у ставленні до когось або чогось.

Досить широке коло можливостей у мові є для вираження нетолерантності. З цією метою використовують слова, які позначають те, до чого не можна ставитися терпимо, що може вести до непорозуміння або навіть до конфронтації. Майже всі такі слова мають пейоративну сему (*катастрофа, лихо, трагедія, провокація, теракт, геноцид, голодомор, кровопролиття, небезпека, загроза, скандал, конфлікт, звинувачення, злочинність, насильство, пограбування, хуліганство, ганьба, претензія, протистояння, олігарх, банкрут, безчинство, відставка, імпичмент, спекуляція, фальсифікація, втекти, спотворити, зрадити, звинувачувати, дискредитувати* тощо), можуть використовуватися словосполучення (*українська трагедія, більшовицький тоталітаризм, державна зрада, економічна, політична, соціальна криза* та ін.). Наприклад: *Міністерство закордонних справ висловлює глибоку стурбованість появою низки політичних спекуляцій щодо територіальної цілісності держави* (Персонал Плюс, 6-12.2004); *Якщо в Україні 60 відсотків бідних, то це база для революції. Але поштовок для революції стала фальсифікація результатів виборів* (Україна молода, 15.12.04.); *Сепаратизм... не характерний для України. Тож "губернатори", які його розпалювали, мають піти у відставку і відповідати згідно з кримінальним кодексом* (Вечірній Київ, 11.12.04.); *Ті ж, хто намагається розколоти соборну єдність народу чи сегментувати територію його Батьківщини, зраджують Вітчизну. А це неприпустимо за всіма моральними, національними і міжнародно-правовими нормами* (Персонал Плюс, 6-12.12.2004).

Толерантність і нетолерантність можуть виражатися через заперечення. Наприклад: *Я не вважаю і не вважаю Ющенка ворогом. Якщо він стане Президентом, я його привітаю і не робитиму нічого йому на шкоду. Але це зовсім не виключає критику Ющенка* (Україна молода, 15.12.04.) та *Я не*

сприймаю блокаду [державних установ], *не сприймаю*, що хтось раптом привласнив собі право перевіряти моє посвідчення, не пускати мене в офіс (Україна молода, 15.12.04.).

Щоб підкреслити толерантне або нетолерантне ставлення особи до когось або до чогось, у сучасних газетних текстах актуалізувалася лексика певних термінологічних груп, набуваючи нових семантико-стилістичних якостей. Це, насамперед, економічна, політична, медична тощо. Наприклад: *Рівень інфляції – не критичний. Грошово-валютний ринок стабілізується, за першу декаду грудня з депозитів було знято коштів удвічі менше, ніж за аналогічний період у листопаді* (Хрещатик, 15.12.04.); *Це він створив таку атмосферу і це його, я б сказав, як банкір, кредитна історія* (Персонал Плюс, 13-19.12.04.); *Віктор Ющенко закликав до активності на майбутніх виборах учасників акції громадянської непокорі* (Персонал Плюс, 13-19.12.04); *Найкращі ліки для всіх держслужбовців – можливість стояти перед народам* (Персонал Плюс, 13-19.12.04); *Вражас єднання людей. Люди як єдиний людський організм, який хоче видужити, хоче вижити. Це дуже сильне враження* (Персонал Плюс, 13-19.12.04).

Окремо слід зазначити, що на сторінках сучасних українських видань можна часто зустріти вживання релігійної лексики, релігійних образів для того, щоб не просто виразити своє толерантне ставлення, а й показати, наскільки воно є глибоким, вираженим і навіть вистражданим. Наприклад: *Доземно поклонімося людям по обидва береги Дніпра, які буквально на наших очах сподвиглися на преображення з населення в НАРОД. І вся трагедія правлячого недовір'я в тому, що воно так і не помітило цього Великоднього Преображення* (Персонал Плюс, 6-12.12.04.); *Але найголовніше – ЦВК пройшла через чистилище правди. Думаю, що ті, хто там залишився, пройшли через очищення* (Персонал Плюс, 13-19.12.04.).

Важній функції слугує вживання стилістично забарвленої лексики. Для вираження нетерпимого ставлення, яке виростає з неповаги або з непримиримості до особи або осіб, використовують знижені, просторічні або навіть інвективні слова (*шабаш, брехня, маразм, маячня, збіговисько, нікчеми, прогавити, плюнути*). Наприклад: *Понад те, ми прогавили момент, коли з населення народився народ* (Персонал Плюс, 6-12.12.04.); *Мовляв, брехня, що в Росії пропали заощадження людей* (Персонал Плюс, 6-12.12.04.); *Народ не візьмеш на макуху – він зоддає розрізнить чин, і хто його за духом чин, а хто насправді сучий син* (Б.Олійник) (Персонал Плюс, 6-12.12.04).

Висновки. Отже, можна стверджувати, що толерантність являє собою складне поняття. Це одна з найбільш суперечливих цінностей сучасності, але водночас і найнеобхідніша, найактуальніша. Проаналізувавши газетні тексти, можна зробити висновок, що вербальними засобами вираження терпимого й нетерпимого ставлення виступають лексичні одиниці, стилістично забарвлена лексика, фразеологізми тощо.

Список літератури

1. Михайлова О.А. Толерантность и терпимость: взгляд лингвиста //Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности: Коллективная моногр. / Отв.ред. И.А.Купина и М.Б.Хомяков. – Екатеринбург, 2003. – С.99-111.
2. Перцев А.В. Современный порядок и философия толерантности // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности: Коллективная моногр./ Отв.ред. И.А.Купина и М.Б.Хомяков. – Екатеринбург, 2003. – С.25-35.
3. Стернин И.А. Толерантность и коммуникация// Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности: Коллективная моногр./ Отв.ред. И.А.Купина и М.Б.Хомяков. – Екатеринбург, 2003. – С.331-344.
4. Хомяков М.Б. Толерантность и ее границы: Размышления по поводу современной англо-американской теории// Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности: Коллективная моногр. /Отв.ред. И.А.Купина и М.Б.Хомяков. – Екатеринбург, 2003. – С.11-25.

Поступила до редакції 23.02.2005 р.